

الگوی مفهومی نوآوری اجتماعی برای تحقق

استحکام ساخت درونی قدرت

مهران کشتکار هرانکی* و سعید دهقان**

تاریخ دریافت ۱۳۹۵/۸/۲۹	تاریخ پذیرش ۱۳۹۶/۱۱/۲۱
------------------------	------------------------

تحقیق حاضر تلاشی برای بررسی اجمالی ساخت درونی قدرت ملی با تکیه بر نوآوری اجتماعی است. هدف نهایی نوآوری اجتماعی، حل مسئله و پاسخ به نیازهای جامعه از طریق بهبود راه‌حل‌های موجود یا یافتن راه‌حل‌های جدید است. نوآوری اجتماعی به افزایش تاب‌آوری اجتماعی و در نتیجه استحکام ساخت درونی قدرت نظام کمک می‌کند. این پژوهش، براساس هدف، کاربردی توسعه‌ای و حسب روش گردآوری داده‌ها، توصیفی پیمایشی است. پژوهشگران، با ابزار و روش کتابخانه‌ای جهت تهیه ادبیات و همچنین از روش داده‌بنیاد و خبرگی به جمع‌بندی مباحث، نقطه‌نظرات و خردجمعی خبرگان به تعداد ۱۵ نفر شامل پنج نفر با سوابق مدیریتی راهبردی عالی در سازمان‌های لشکری و کشوری، شش نفر هیئت علمی و چهار نفر با مدرک تحصیلی دکتری پرداخته‌اند. با توجه به هدف اصلی مطالعه مبنی بر ارائه مدل مفهومی، جهت پی بردن به جنبه‌های نامحسوس موضوع، از روش تحلیل محتوا استفاده شد. ضمن آنکه برای اعتبارسنجی نتایج و ارائه مدل نهایی براساس نقطه‌نظر تعداد هشت نفر از خبرگان اقدام شد. یافته‌ها در قالب سه طبقه «چستی»، «چرایی» و «چگونگی» برای ساخت و سازمان‌دهی الگوی مفهومی نظام ارائه شد.

کلیدواژه‌ها: استحکام ساخت درون قدرت؛ نوآوری اجتماعی؛ الگوی مفهومی

* دکتری مدیریت راهبردی دانش، دانشکده مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول)؛

Email: m.keshtkar@sndu.ac.ir

** دکتری مدیریت راهبردی، دانشکده مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی؛

Email: adeghan1348@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

در عصر حاضر، روند و سرعت تحولات موجب تغییر در همه زمینه‌ها از جمله اجتماعی شده و زندگی بشر را تحت تأثیر قرار داده است. جامعه نوین امروزی با موضوع‌های کلیدی «زیست‌محیطی؛ تغییرات در ساختارهای تولید و شیوه‌ها؛ تغییر از تولید محصول به ارائه خدمات و تغییرات تکنولوژیکی» مواجه‌اند (Nikula and et al., 2011: 30). جهانی‌شدن، پیر شدن جمعیت، مهاجرت و مواردی مشابه، جوامع و کشورها را متأثر کرده است؛ ساختارهای جدید تنظیمات خانوادگی، الگوهای کاری متفاوت و مواردی از این دست ظهور یافته‌اند. ارزش‌ها و مناسبات بین نسل‌ها در حال تغییر است؛ شیوه‌های متعارف و راه‌حل‌های سنتی اغلب ناکارآمدند؛ محدودیت منابع از چالش‌ها و دغدغه‌های اصلی شده است (Hubert, 2010: 10).

واقعیت این است که روند تغییر و تحولات علمی، فنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ... یک فرایند دائمی است. سیستمی می‌تواند حداکثر اهداف خود را محقق سازد یا حداقل الزامی را حفظ کند که با درک این واقعیت مهم مبنی بر همزاد و همیشگی بودن تحولات و تغییرات محیط، به‌طور دائم آن را پایش کرده و با تصمیم‌گیری و اقدام مناسب و بهنگام، ضمن حفظ بقاء، حداکثر انتفاع لازم را تحصیل کند. رفتار سیستم در برخورد با واقعیت محیط، می‌تواند از یک وضعیت کاملاً انفعالی و تسلیم در یک سمت طیف تا یک وضعیت کاملاً فعال، مستحکم و پیشرو در سر دیگر طیف متغیر باشد. توجه به این نکته اساسی ضروری است که این وضعیت ایستا نبوده و متناسب با شرایط محیط دائماً در حال تغییر است. یکی از شیوه‌های دستیابی به وضعیت فعال، مستحکم و پیشرو برای سیستم در تعامل با محیط، ارتقاء ظرفیت اجتماعی است که می‌تواند از طریق نوآوری اجتماعی محقق شود. نوآوری اجتماعی، راه‌حل جدیدی است که همزمان نیازهای اجتماعی را مؤثرتر از راه‌حل‌های فعلی برآورد کرده و منجر به بهبود یا ایجاد قابلیت‌ها و روابط جدید و استفاده بهتر از دارایی‌ها و منابع می‌شود. نوآوری اجتماعی باعث ارتقاء ظرفیت اجتماعی برای عمل می‌گردد (Grice and et al., 2012; Anderson, Curtis and Wittig, 2014). نوآوری اجتماعی براساس شخصیت و ساختار سیستم‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و

در عین حال سیستم‌های اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا طی سال‌های اخیر نفوذ آن در فرایندهای مختلف علمی، اجرایی و حکومتی بسیار رشد فزاینده‌ای یافته است. به‌عنوان نمونه در استراتژی اروپای ۲۰۲۰، نوآوری اجتماعی نقش مهمی ایفا خواهد کرد، به‌گونه‌ای که خلاقیت و نوآوری در شکل عمومی و نوآوری اجتماعی در عمل و به‌صورت خاص، فاکتورهای اساسی برای تقویت رشد پایدار، امنیت کار و افزایش قابلیت‌های رقابتی خواهند بود (Howaldt, 2012: 15). استرالیا، ایالات متحده آمریکا، کانادا و بسیاری از کشورهای اروپایی از جمله اسکاتلند، صربستان، فنلاند و ایرلند «صندوق ملی نوآوری اجتماعی» را تشکیل داده‌اند. سازمان‌های بین‌المللی نیز همچون سازمان ملل متحد، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی و یونسکو در امر توسعه نوآوری اجتماعی درگیر شده و پروژه‌های متعددی را در کشورهای مختلف انجام داده‌اند. بنیادها، مؤسسه‌ها و مراکز فعال در خصوص نوآوری اجتماعی مانند «بنیاد یانگ» و مرکز «تبادل نوآوری اجتماعی» در حال شکل‌گیری هستند. این موضوع تبیین‌کننده این مهم است که جامعه علمی، سیاستمداران و مدیران اجرایی، نوآوری اجتماعی را به‌عنوان پارادایمی جدید در عصر حاضر برای پاسخ به نیازهای اجتماعی پذیرفته‌اند. هابرت (۲۰۱۰) در این شرایط توجه به نوآوری اجتماعی را ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌داند، زیرا به باور وی با تشویق به نوآوری اجتماعی، سیاستگذاران در تلاش برای تحقق پیروزی سه‌گانه هستند:

- پیروزی جامعه و افراد، با ارائه خدماتی که از کیفیت بالا برخوردار بوده، مفید و مقرون‌به‌صرفه برای کاربران بوده و برای زندگی روزانه آنان ارزش افزوده ایجاد می‌کند؛
- پیروزی دولت، در ارائه این خدمات به‌صورت پایدارتر و در بازه زمانی درازمدت؛
- پیروزی صنعت، با ایجاد فرصت‌های جدید کسب‌وکار و کارآفرینی.

آنچه مهم است استحکام ساخت درونی و پایداری هر سیستم، در تعامل با محیط راهبردی آن شکل می‌گیرد. محیطی که همواره در حال تغییر است. مانند هر نظام و سیستمی دیگر، نظام جمهوری اسلامی ایران با آرمان‌ها و ارزش‌های الهی خود، هنگامی از ساختار تثبیت‌شده برخوردار می‌شود که بتواند به‌عنوان بازیگری فعال تأثیرگذاری خود را افزایش داده و تأثیرپذیری را کاهش دهد. استمرار و استحکام نظام، البته مبتنی بر ظرفیت‌های درونی، مطالبه‌ای

است که کراراً توسط مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) صورت گرفته است. از این رو، قطعاً ابتناء بر استفاده از شیوه‌های نوین مردم‌نهاد مؤثر، کارآمد و پایدار برای انسجام ملی و مشارکت اجتماعی می‌تواند در ساخت قدرت درونی بااهمیت تلقی شود.

مطالعه منابع در دسترس نشان می‌دهد چپستی، چرایی و چگونگی نوآوری اجتماعی در انسجام و استحکام ساخت درونی قدرت برای جامعه علمی، اجرایی و حاکمیتی کشور، به صورت شفاف تبیین نشده و لذا موضوعی ناآشناست و این مسئله اصلی پژوهش حاضر است. هدف اصلی تحقیق، ارائه الگوی مفهومی تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام بر مبنای نوآوری اجتماعی است. برای دستیابی به این هدف، سؤال اصلی تحقیق عبارت است از اینکه الگوی مفهومی مدنظر از چه عوامل و مؤلفه‌هایی شامل پیش‌فرض‌ها، پیامدها، چپستی، چرایی، چگونگی و نظایر آن تشکیل شده است؟ قطعاً دستاوردهای مطالعه حاضر، ضمن تقویت مبانی و انگاره‌های دانشی جامعه علمی و مدیریتی کشور، در انتخاب رویکردهای مناسب و نوین برای استفاده بهتر از ظرفیت‌های درونی جامعه برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام کمک می‌کند.

۱. ادبیات نظری و پیشینه موضوع

۱-۱. پیشینه‌شناسی

مطالعه مستندات در دسترس نشان می‌دهد، در مطالعات و پژوهش‌های داخلی به صورت مستقیم و توأمان موضوع «تاب‌آوری اجتماعی»، «استحکام ساخت درونی قدرت نظام» و «نوآوری اجتماعی» مورد کنکاش قرار نگرفته است. باین حال هر یک از این موضوعات گرچه از مباحث جدید در ادبیات راهبردی علمی هستند اما حسب اهمیت آنها مورد توجه جدی و اساسی خبرگان قرار گرفته‌اند. برخی از مطالعات مرتبط با هدف کمک به این پژوهش در ادامه آورده شده است.

شمس دولت‌آبادی و نادری (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای دریافتند از شاخص‌های اساسی ساخت درونی قدرت نظام، عنصر وحدت ملی است که می‌تواند موجب افزایش اقتدار ملی و تثبیت امنیت ملی باشد. اتحاد ملی به احساس همبستگی ملی، اعتماد مردم به حکومت، افزایش اطمینان

مردم به نظام و دستگاه‌های اجرایی متکی است. طالبیان و فرجامی (۱۳۹۴) در مطالعه دیگری به نقش بعد سازمانی سبک زندگی نیروهای مسلح بر استحکام ساخت درونی قدرت نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند. از نگاه آنها، معناجویی در کار، فرهنگ سازمانی، تعاون و کار جمعی، رعایت انضباط سازمانی، وجدان کاری، اطاعت‌پذیری و نهایتاً رهبری و مدیریت مؤلفه‌های بعد سازمانی سبک زندگی هستند که بر استحکام ساخت درونی قدرت نظام مؤثرند. ساری، علیدادی و مرادیان (۱۳۹۴) نیز در تحقیقات خود دریافته‌اند از عوامل مؤثر در پیشرفت و بی‌نیازی جامعه، نیروی انسانی نخبه آن جامعه است.

بوت کوی ژن^۱ (۲۰۰۹) معتقد است، نوآوری اجتماعی براساس شخصیت و ساختار سیستم‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و درعین حال سیستم‌های اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در استراتژی اروپای ۲۰۲۰، نوآوری اجتماعی نقش مهمی ایفا خواهد کرد، به‌گونه‌ای که خلاقیت و نوآوری در شکل عمومی و نوآوری اجتماعی در عمل و به‌صورت خاص، فاکتورهای اساسی برای تقویت رشد پایدار، امنیت کار و افزایش قابلیت‌های رقابتی خواهند بود (Howaldt, 2012: 15). استرالیا، نوآوری اجتماعی را به‌عنوان کلیدی برای حل چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و محیطی مورد توجه قرار داده و آن را هسته محوری نظام ملی نوآوری خود می‌داند. سازمان‌های بین‌المللی نیز همچون سازمان ملل متحد، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، یونسکو در امر توسعه نوآوری اجتماعی درگیر شده و پروژه‌های متعددی را در کشورهای مختلف انجام داده‌اند. بنیادها، مؤسسه‌ها و مراکز فعال درخصوص نوآوری اجتماعی مانند «بنیاد یانگ» و مرکز «تبادل نوآوری اجتماعی» در حال شکل‌گیری هستند. این موضوع تبیین‌کننده این مهم است که جامعه علمی، سیاستمداران و مدیران اجرایی، نوآوری اجتماعی را به‌عنوان پارادایمی جدید در عصر حاضر برای پاسخ به نیازهای اجتماعی پذیرفته‌اند. براساس تحقیقی که کانی، اتو و لینو^۲ (۲۰۱۲) انجام داده‌اند دریافته‌اند اتحادیه اروپا با بحران‌های سیستماتیک با پیامدهای غم‌بار در زندگی و کار مردم در سراسر اروپا مواجه است. بر این مبنای، در استراتژی ۲۰۲۰ اروپا، نوآوری اجتماعی پیش‌شرط لازم برای ایجاد یک جامعه عادلانه و منسجم پذیرفته

1. Butkeviciene

2. Conny, Otto and Laino

شده که در آن هر فردی می‌تواند به صورت کامل مشارکت داشته و پتانسیل بالقوه خود را محقق سازد (کشتکار هرانکی، ۱۳۹۵).

۲-۱. سیستم اجتماعی

سیستم اجتماعی مفهوم یا سازه‌ای کلی است که به انواع سیستم‌ها و گروه‌بندی‌ها چه آگاهانه و چه خودجوش اطلاق می‌شود. سیستم اجتماعی، هر سیستمی است که چند عامل مختار در کنار یکدیگر در آن کار می‌کنند تا منافع خود را برآورده سازند. در تعریفی دیگر، نظام یا سیستم اجتماعی عبارت است از مجموعه نقش‌های اجتماعی. سیستم اجتماعی کنش متقابل بین شخصیت‌ها و افراد است. سیستم اجتماعی دربردارنده نهادها و سازمان‌های اجتماعی است که کارکردشان تولید عدالت و مشروعیت اجتماعی است. سیستم اجتماعی متشکل از فعالیت‌هایی ساختارمند تعدادی افراد انسانی است که با یکدیگر در کنش متقابل و به وسیله روابط اجتماعی باهم پیوند دارند. منطق سیستم اجتماعی مشخص می‌کند چه رفتارها، نهادها، هنجارها یا رخدادهایی به یک جامعه تعلق دارند و کدام موارد، ربطی به آن ندارند (یوسف‌زاده، ۱۳۹۰). بر این مبنا، از مهم‌ترین ویژگی یک سیستم اجتماعی، آگاهی، تعامل، ائتلاف، همزمانی، تکامل، خودتنظیمی و نیاز است.

۳-۱. نوآوری اجتماعی

تاکنون درخصوص «نوآوری اجتماعی» تعاریف متعددی ارائه شده است. تعدد تعاریف، حاکی از این است که توافق قطعی و مشترک در مورد اصطلاح نوآوری اجتماعی وجود نداشته و طیف وسیعی از تعاریف‌ها و تفسیرها با توجه به تفاوت‌های زبانی و شرایط مقتضیات مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نظایر آن وجود دارد (مبینی دهکردی و کشتکار هرانکی، ۱۳۹۴؛ Hahn and Poll and Ville, 2009; Grice and et al., 2012; Andor, 2013). تنوع تعاریف و وفاق کم درخصوص ارائه یک برداشت و تعریف جامع از نوآوری اجتماعی به دلیل آن است که نوآوری اجتماعی «شیوه میدانی و زمینه‌ای»^۱ است

که در فرهنگ‌ها، کشورها و زمینه‌های کاری متفاوت است (Rüede and Lurtz, 2012).

جدول ۱. برخی تعاریف منتخب از نوآوری اجتماعی

منبع	تعریف
Phillis, Deiglmeier and Miller, 2008	هر راه‌حل جدید و مفید برای مسائل اجتماعی که بهتر از روش‌های موجود است (مؤثرتر، کارآمدتر، پایدارتر) و ارزش تولیدی آن در درجه اول به جامعه به‌عنوان یک کل تعلق دارد و نه افراد خصوصی.
OECD, 2010	نوآوری اجتماعی، به دنبال یافتن پاسخ‌های جدید برای مسائل و چالش‌های اجتماعی از طریق: - شناسایی و ارائه خدماتی جدید که به بهبود زندگی افراد جامعه منجر می‌شود؛ - شناسایی و به‌کارگیری فرایندهای تلفیقی جدید بازار کار، قابلیت‌های جدید، مشاغل جدید و فرم جدید مشارکت برحسب تنوع عناصر که هر کدام در بهبود موقعیت افراد در محیط‌های کاری نقش دارند.
Young Foundation, 2012; Murray, Caulier-Grice and Mulgan; 2010; Social Innovation Exchange (SIX)	ایده‌های جدید (محصولات، خدمات و مدل‌ها) که به‌طور همزمان نیازهای اجتماعی را مؤثرتر از جایگزین‌ها برآورده ساخته و همکاری‌ها و روابط اجتماعی جدید را فراهم می‌سازد. به عبارت دیگر نوآوری‌هایی هستند که هم برای جامعه مطلوبند و هم ظرفیت جامعه برای عمل را افزایش می‌دهند.
Osburg and Schmidpeter, 2013	نوآوری اجتماعی فرایندی است که در آن نوآوری محور بوده و به آن مجموعه‌ای هدف و ارزش برای ایجاد توسعه پایدار اضافه می‌شود.
کشتکار هرانکی (۱۳۹۵)	هر نوآوری که به مسئله اجتماعی در چارچوب نرم‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای بومی با هدف توانمندسازی پاسخ می‌دهد به گونه‌ای که تأثیر و نتیجه نهایی آن، کارآمدی و رضایتمندی حاکمیت و جامعه باشد، نوآوری اجتماعی است.

مأخذ: مبینی دهکردی و کشتکار هرانکی، ۱۳۹۴.

۴-۱. تاب‌آوری^۱ اجتماعی

در فرهنگ لغت آکسفورد، از رویکرد مهندسی، تاب‌آوری توانایی ماده یا شی در بازگشت به حالت اولیه و از رویکرد روان‌شناسی، ظرفیت بازیابی سریع افراد در مواجهه با مشکلات معنی شده که هم‌خانواده با انعطاف‌پذیری، سازگاری، مقاومت، پایداری، سختی و دوام نیز معرفی شده است. در حوزه روان‌شناختی، تاب‌آوری به معنای توانایی افراد در

تطبیق مناسب با شرایط تنش‌زا و دشواری‌ها نیز تعریف شده است. در مباحث مدیریتی و رفتار سازمانی، تاب‌آوری به‌عنوان یک فرایند مورد توجه قرار گرفته و ظرفیت مردم و سیستم‌ها که عملکرد سازمانی را تسهیل کنند تا روابط کارکردی را با وجود آشفتگی‌ها حفظ نمایند، تعریف می‌شود (آقامحمدی و غیاثوند، ۱۳۹۳: ۴). از نظر روس (۲۰۰۹)، تاب‌آوری می‌تواند به دو صورت ایستا و پویا تعریف شود. تاب‌آوری ایستا، توانایی سیستم در حفظ وظیفه به‌هنگام بروز شوک است، حال آنکه در حالت پویا، سیستم سریعاً بعد از شوک بهبود پیدا کرده و حالت مطلوب را به‌دست می‌آورد. ارزیابی یک سیستم، به‌ویژه سیستم اجتماعی، با بهره‌گیری از پنج مؤلفه تاب‌آوری شامل «استحکام»، «فراوانی»، «باتدبیر بودن»، «واکنش» و «بازیابی» صورت می‌گیرد (همان: ۱۴).

۱. **استحکام:** مفهوم قابلیت اطمینان را در خود دارد و به توانایی جذب و تاب آوردن در مقابل آشفتگی‌ها و بحران‌ها اشاره دارد.

۲. **فراوانی:** داشتن ظرفیت اضافی و سیستم‌های پشتیبانی است که در صورت بروز آشفتگی‌ها، امکان حفظ کارکردهای محوری را می‌دهد. فراوانی «زیرساخت‌های حیاتی» و «تنوع راه‌حل‌ها و راهبردها» نمونه‌ای از این ظرفیت‌هاست.

۳. **باتدبیر بودن:** به معنی توان سازگاری با بحران، انعطاف در پاسخ‌دهی و در صورت امکان تبدیل پیامدهای منفی به پیامدهای مثبت است. «ظرفیت خودسازمان‌دهی» و «خلاقیت و نوآوری» نمونه‌ای از ویژگی‌های باتدبیر بودن است.

۴. **واکنش:** توانایی بسیج کردن سریع نیروها در برابر بحران، واکنش نامیده می‌شود. مشارکت فراگیر، مصداق بارز این مؤلفه است.

۵. **بازیابی:** توانایی برگرداندن سیستم به کارکرد طبیعی خود پس از یک بحران یا حادثه را بازیابی می‌گویند. از جمله توانایی سیستم برای تاب‌آوری، انطباق‌پذیری و نیز تکامل تدریجی برای تعامل با محیط جدید یا تغییر یافته است.

-
1. Robustness
 2. Redundancy
 3. Resourcefulness
 4. Responce
 5. Recovery

یک سیستم اجتماعی، هنگامی تاب آور است که بتواند شوک‌های موقت یا دائم را جذب کرده و خود را با شرایط به‌سرعت در حال تغییر، وفق دهد، بدون اینکه ثبات خود را از دست دهد. تاب‌آوری اجتماعی، صرفاً قوی کردن عوامل قبل از حادثه نیست. تاب‌آوری اجتماعی، به توانایی مردم که خلاقانه یک آینده جدید را تصور کنند و سپس گام‌های لازم را جهت آینده مطلوب بردارند، متکی است. تاب‌آوری اجتماعی، هم توانایی جامعه شامل توانایی جهت توسعه راه‌حل‌های گوناگون برای مسائل پیچیده، توانایی درگیر کردن شبکه‌های مفید و هم درک جامعه از توانایی‌اش جهت تغییر مثبت مؤثر را دربرمی‌گیرد. جوامعی که به‌طور جمعی معتقدند آنها می‌توانند جامعه را بازسازی کرده و خودشان را در امان نگه دارند، بهتر با موانع محیطی برخورد می‌کنند.

۱-۵. استحکام ساخت درونی

ازمنظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، «استحکام درونی آن چیزی است که جوامع را در راه‌های مطلوب خودشان و به‌سوی مطلوب‌های خودشان قادر می‌سازد و قدرت برخورد به جوامع می‌دهد» (بیانات در محفل انس با قرآن، ۱۳۹۳/۴/۸). همچنین «ساخت اقتدار درونی ملت که در درجه اول با ایمان صحیح و راسخ و با اتحاد آحاد مردم و با عمل درست مسئولان کشور و با همراهی مسئولان و آحاد مردم و با توکل به خدای متعال انجام خواهد گرفت، یعنی به‌کار گرفتن عقل و معنویت و توکل و حرکت و عمل» (بیانات در دیدار کارگزاران حج، ۱۳۹۲/۶/۲۰). لذا استحکام ساخت درونی نظام، نیرویی است که هر جامعه متشکل از عناصر و اجزاء مختلف و متعدد آن را به‌عنوان سیستم یا ساختار در کنار یکدیگر حفظ می‌کند تا بتواند به مطلوبیت ذاتی خود که همانا توانایی مقابله با ستیز محیط است دست یابد.

۱-۶. توانمندسازی اجتماعی

ابعاد متنوع و متعددی برای استحکام ساخت درونی قدرت نظام ملی ارائه شده است. یکی از ابعاد مورد نظر در این مقاله توانمندسازی اجتماعی است. توانمندسازی اجتماعی، عبارت است از ظرفیت‌سازی و توانمندسازی جامعه و اعضای آن در همه شئون گوناگون زندگی اجتماعی.

در تعریفی دیگر، توانمندسازی اجتماعی عبارت است از فرایند دستیابی به فرصت‌ها و منابع به‌منظور داشتن انتخاب و توانمندی کنترل حساب‌شده و منطقی محیط. توانمندسازی اجتماعی فرایندی است که نیازمند اقدام مشارکتی همه شهروندان، به‌منظور دستیابی به کنترل و تأثیر بیشتر بر عوامل تعیین‌کننده سلامت و کیفیت زندگی است (کشتکار هرانکی، ۱۳۹۵: ۱۱۶).

توانمندسازی اجتماعی با استمداد از استراتژی‌های مداخله‌ای و روابط قدرت تلاش دارد تا امکان حضور مردم برای کنترل بر تصمیماتی که بر زندگی آنها تأثیر می‌گذارد را آماده کند. نظر به اهمیت این موضوع، اکثر دولت‌ها برای حفظ ثبات و تحقق اهداف خود، شهروندان را در رأس امور می‌بینند، لذا بخش عظیمی از تحقیقات و منابع صرف این مسئله می‌شود که شهروند مطلوب برای جامعه باید دارای چه خصوصیتی باشد و چگونه می‌توان این صفات و ویژگی‌ها را در اقصاء مختلف جامعه توسعه داد، از این‌رو موضوع توانمندسازی شهروندان بی‌گمان یکی از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها محسوب می‌شود (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۱: ۲۶). همچنین توانمندسازی اجتماعی، تلاشی برای ارتقاء سطح اجتماعی و فرهنگی جامعه است. از طریق توانمندسازی اجتماعی، افراد جامعه می‌توانند از موقعیتی که در تصمیم‌گیری‌ها بی‌تأثیر بوده‌اند، به موقعیتی برسند که در آن به‌صورت فعال در تصمیمات سیاسی نقش داشته و بر خروجی آن تأثیر می‌گذارند (قلی‌پور و رحیمیان، ۱۳۸۸: ۳۰).

۷-۱. پیوند سیستم اجتماعی و نوآوری اجتماعی

نوآوری‌های اجتماعی به‌طور معمول از طریق مراحل مختلف جلو می‌روند. آنها از ایده شروع می‌شوند که ممکن است به‌صورت آزمایشی و یا الگوی اولیه به کار گرفته شوند. اگر موفقیت‌آمیز باشد، پیاده‌سازی آن با هدف حفظ این مدل جدید در قالب فرایندهایی، به‌عنوان مثال یک سیاست جدید، در مجموعه صورت می‌گیرد. مرحله نهایی این است که در مقیاس وسیع اجرا شود، به‌طوری که رویکرد جدید اثر واقعی ایجاد کرده و بخشی از هنجارها می‌شود. امر مهمی که بات‌کوی ژن معتقد است نوآوری اجتماعی در شکل‌دهی سیستم اجتماعی می‌تواند مؤثر باشد. به‌عبارت‌دیگر نقش دوگانه نوآوری اجتماعی در سطح جامعه شامل «نوآوری‌های اجتماعی از سیستم‌های اجتماعی شکل می‌گیرند (چارچوب حقوقی، بازیگران درگیر در توسعه نوآوری و ...)» می‌شود و همان زمان

«بر سیستم‌های اجتماعی برای مثال تغییر برخی شاخصه‌ها مانند تاب‌آوری اجتماعی به‌عنوان هدف، تأثیر می‌گذارند» (Butkeviciene, 2009).

شکل ۱. رابطه متقابل نوآوری اجتماعی و سیستم اجتماعی

Source: Butkeviciene, 2009.

۸-۱. پیوند تاب‌آوری اجتماعی و نوآوری اجتماعی

نوآوری اجتماعی، تاب‌آوری اجتماعی را ارتقاء و نیز حمایت و نگه می‌دارد. از این منظر، نوآوری اجتماعی از منابع پیشرفت پایدار است. بنابراین تاب‌آوری اجتماعی و اقتصادی در نتیجه نوآوری اجتماعی، یکی از مؤلفه‌های با اهمیت ساخت درونی قدرت نظام است. وست لی و همکارش (۲۰۱۰) فرهنگ نوآوری اجتماعی را یک پیش‌فرض حیاتی برای تاب‌آوری می‌دانند. به باور آنها، ثوری تاب‌آوری، درس‌های زیادی برای مردم درگیر در نوآوری اجتماعی دارد. مهم‌ترین این درس‌ها، ضرورت نگرستن به مسائل و موضوعات به‌صورت نظام‌مند است. دستاورد تاب‌آوری اجتماعی برای نوآوری اجتماعی نیز آن است که کمک می‌کند تا توازن بین رویکردهای بالا به پایین و پایین به بالا برای یافتن راه‌حل‌ها و تحقق آن برقرار شود. از سوی دیگر، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای نوآوری اجتماعی آن است که به مردم کمک می‌کند تا فرایند سازگاری یا تحول سیستم‌های اجتماعی را درک کنند. به‌عنوان نمونه نظام کارآفرینی نقش‌های متفاوتی را در نقاط مختلف چرخه نوآوری بازی می‌کند، باین‌حال تمام این نقش‌ها، به‌دنبال یافتن فرصت‌ها برای سیستم اجتماعی هستند. فرصت‌ها معمولاً در شرایطی مانند، تغییرات سیاسی، بحران‌های اقتصادی، تحولات و جابه‌جایی فرهنگی ایجاد می‌شوند. مدیریت بحران^۱ در برخی فرهنگ‌ها نسبت به سایرین، آسان‌تر است. برخی

فرهنگ‌ها، اجازه می‌دهند تا ایده‌ها به صورت آزادانه و سریع ارائه و جریان یافته و با ایده‌های دیگر ترکیب شوند. وست لی و همکارش به نقل از راب ماندرو و همکاران^۱ (۲۰۰۸) بر این باورند که ساختارهای کمتر سلسله‌مراتبی، برخوردار از چند طیفی، تأکیدکننده بر یادگیری و نظایر آن به صورت کلی از تاب‌آوری حمایت می‌کنند. توجه به این موارد، ظرفیت نوآوری اجتماعی را افزایش می‌دهد که این مهم نیز به نوبه خود، به ایجاد تاب‌آوری اجتماعی کمک مؤثر خواهد کرد (Westley and Antadze, 2010). در چنین جامعه تاب‌آور:

- اعضای جامعه در تصمیم‌گیری‌ها دخالت می‌کنند؛
- مردم درباره آینده جامعه، احساس امیدواری می‌کنند؛
- اعتماد مردم قوی است، لذا روحیه کمک متقابل و همکاری وجود دارد؛
- مردم احساس دل‌بستگی به جامعه خود دارند؛
- جامعه به خودش متکی است و به خود و منابع خود جهت هدف قرار دادن موضوعات اصلی تکیه می‌کند.

۹-۱. تبارشناسی تاریخی و معرفتی «استحکام ساخت درونی قدرت»

انقلاب اسلامی با رهبری حضرت امام (رحمة‌الله علیه) و با تکیه بر شعار نه شرقی و نه غربی، محصول پیروزی رویکرد ساخت درونی قدرت و اتکا به ظرفیت‌ها و نیروهای داخلی است. تبار تاریخی و معرفتی استحکام ساخت درونی قدرت، به قبل از انقلاب اسلامی و در اندیشه‌های امام (رحمة‌الله علیه) برمی‌گردد. «استحکام بخشی ساخت درونی قدرت» در قبل از پیروزی انقلاب، به خواست ملی و عمومی تبدیل شد و ملت ایران جهت دستیابی و تحقق آن، انقلاب بزرگی را آفریدند. در واقع اتکا به درون، عزت ملی و استقلال در ابعاد مختلف اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی - دفاعی بر مبنای مکتب اسلام و هویت ملی از اصلی‌ترین اهداف مردم در مبارزه با رژیم وابسته پهلوی بوده است. این تفکر مبارزاتی در حالی شکل گرفت که حتی در بین نیروهای مخالف رژیم پهلوی هم مبارزه و انقلاب بدون اتکا به قدرت‌های بیرونی و بهره‌گیری از مدل‌های شرقی یا غربی برای تغییر، ناممکن

به حساب می‌آید. براساس مطالعه شرایط قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، رویکرد به ساخت قدرت را می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد:

۱-۹-۱. رویکرد ساخت بیرونی قدرت

مهم‌ترین مبانی رویکرد به ساخت بیرونی قدرت، شامل «عقلانیت ابزاری»؛ «وجود وابستگی متقابل در روابط بین‌الملل و گریزناپذیر بودن از آن»؛ «پذیرش پروژه جهانی‌سازی و هضم شدن در هژمون آن»؛ «اجتناب‌ناپذیر تلقی کردن قواعد جهانی و خدشه‌ناپذیر بودن هنجارهای نظام بین‌الملل»؛ «پذیرش وجود فاصله غیرقابل جبران با کشورهای غربی»؛ «تلقی مقدور نبودن استقلال کشور در عصر جهانی‌شدن و بدیهی بودن وابستگی به سایر کشورها» و «برتر دانستن توان علمی و هویت فرهنگی کشورهای غربی و اجتناب‌ناپذیر تلقی کردن دنبال‌روی از آنها» است. در این صورت، برخی از مهم‌ترین پیامدهای اتخاذ این رویکرد عبارت‌اند از:

- در حوزه مناسبات و روابط بین‌الملل، شامل دنباله‌روی و تضعیف استقلال واقعی، خنثی شدن نقش تعیین‌کننده بازیگری در معادلات قدرت، بی‌معنا شدن صدور انقلاب و ارزش‌های ضد سلطه، تبعیت از هژمون نظام سلطه و پرهیز از هر نوع تنش در ساختارهای این نظام و نظایر آن؛
- در حوزه اقتصادی، شامل آسیب‌پذیری شدید اقتصادی، به خطر افتادن ظرفیت‌ها و توانمندی‌های داخلی در منابع قدرت، عدم خروج از وابستگی اقتصادی و نظایر آن؛
- در حوزه فرهنگی، شامل تضعیف هویت فرهنگی، زوال روحیه و اعتماد به نفس ملی، تعمیق فرهنگ غیربومی و تضعیف فرهنگ ملی، آسیب‌پذیر شدن فرهنگ و تشدید تهاجمات فرهنگی بیگانه و نظایر آن؛
- در حوزه علم و فناوری، شامل توقف نهضت تولید علمی در کشور، افزایش پدیده فرار مغزها و نخبانان، تداوم وابستگی در بخش‌های علمی و فناورانه، بی‌اعتمادی به ظرفیت‌های فکری و علمی داخلی و اتکا به بیرون و نظایر آن.

۱-۹-۲. رویکرد ساخت درونی قدرت

رصد بیانات، فرمایشات و تدابیر ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در سال‌های اخیر

نشان می‌دهد، ایشان همواره بر تحکیم ساخت درونی نظام و تقویت اقتدار درون‌زا تأکید کرده‌اند. در جدول منتخبی از فرمایشات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) ارائه شده است.

جدول ۲. منتخبی از فرمایشات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

مستند	اصل فرمایش
بیانات در دیدار جمعی از کارگران سراسر کشور (۱۳۹۴/۰۲/۹)	اگر ساخت داخلی قدرت در کشور در همه زمینه‌ها از جمله و به‌خصوص در زمینه اقتصادی، ساخت مستحکمی باشد، همه مسائل را با طرف‌های گوناگون می‌شود مذاکره کرد؛ انسان منتها از موضع قدرت مذاکره می‌کند، نه از موضع نیاز، نه از موضع احتیاج که زبان دشمن را دراز کند، دائم شرط و شروط بگذارد، دائم حرف بی‌ربط و مفت بزند؛ بنده علاج را در این می‌بینم.
بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (علیه‌السلام) (۱۳۹۳/۰۲/۳۱)	امروز نظام اسلامی درگیر چالش‌هایی است. وجود چالش به معنای حرکت به سمت جلو و ابتکارهای روزافزون و نوبه نو است. وجود چالش، انسان‌های آگاه و بصیر و شجاع را نگران نمی‌کند. وجود چالش، انسان‌های متعهد را به نگاه به ظرفیت‌های موجود و احیاناً معطل مانده وادار می‌کند. این چالش‌ها بر اثر این است که در نظام جمهوری اسلامی ایران، توان پیشرفت، توان استحکام، توان اقتدار روزافزون بسیار است.
بیانات در جمع دانشگاه‌های افسری (۱۳۹۲/۷/۱۳)	آنچه برای نظام جمهوری اسلامی حائز اهمیت است، استحکام ساخت درونی نظام جمهوری اسلامی است، استحکام درونی ملت ایران است؛ همان چیزی که از روز اول تا امروز توانسته است این کشور را حفظ کند؛ اتحاد ملی، توجه به آرمان‌های والای نظام جمهوری اسلامی، توجه به عزت ملی.

مأخذ: بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).

۱۰-۱. مسائل و چالش‌های جامعه، زمینه ارتقاء مستمر و پویای بصیرت، شجاعت،

آگاهی و حرکت به سمت جلو

«در بیرون از مجموعه کشور و نظام جمهوری اسلامی، جبهه بزرگی وجود دارد که با همه توان از سی‌وچند سال پیش به این طرف کوشیده نگذارد که این انقلاب ریشه‌دار بشود، نگذارد که این نظام جمهوری اسلامی پایدار بماند، نگذارد که پیشرفت کند، نگذارد که در زمینه‌های گوناگون الگو بشود. نمی‌شود از دشمن و روش‌های خصمانه‌ای که کرده، انتظار دوستی و محبت و صمیمیت داشت» (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۲/۶/۶).

«نظام» به معنای یک سیستم، با درک این واقعیت مهم مبنی بر همزاد و همیشگی بودن تحولات و تغییرات محیط خارجی و داخلی، به طور دائم باید آن را پایش کرده و با تصمیم‌گیری و اقدام مناسب و بهنگام، حداکثر انتفاع لازم را تحصیل کند: «... مشکلات همه جا هست؛ طبیعت کار یک ملت این است که بالاخره در کار او مشکلاتی وجود دارد، مسئولینش باید آن مشکلات را برطرف بکنند و حرکتشان را ادامه بدهند؛ ... باید به تقویت ساخت درونی نظام اهمیت بدهیم؛ این اساس کار است. از درون، خودمان را باید تقویت کنیم. تقویت درونی با اندیشه کامل، با نگاه عاقلانه و خردمندانه چیزی است ممکن» (بیانات رهبری، ۱۳۹۲/۶/۱۴).

آرزوی زندگی و درگیر شدن یک سیستم با محیط متلاطم، گرچه هرگز مدنظر نیست، اما واقعیتی است انکارناپذیر. به بیانی دیگر، برای زنده ماندن و ادامه حیات، نباید اولاً فکر کرد که چالش‌ها موضعی و موقتی هستند؛ ثانیاً از وجود آنها، نگران بود؛ بلکه ضرورت دارد تا به ظرفیت‌های خود بیش‌ازپیش توجه کرد. مطمئناً، این مهم به آزمون سناریوها و راه‌حل‌های جدید، کنار گذاشتن راه‌حل‌های ناموفق و تقویت تجربیات موفق منجر خواهد شد: «امروز نظام اسلامی درگیر چالش‌هایی است. وجود چالش به معنای حرکت به سمت جلو و ابتکارهای روزافزون و نو به نو است. وجود چالش، انسان‌های آگاه و بصیر و شجاع را نگران نمی‌کند. وجود چالش، انسان‌های متعهد را به نگاه به ظرفیت‌های موجود و احیاناً معطل‌مانده و ادار می‌کند. این چالش‌ها بر اثر این است که در نظام جمهوری اسلامی ایران، توان پیشرفت، توان استحکام، توان اقتدار روزافزون بسیار است» (بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (علیه‌السلام) ۱۳۹۳/۲/۳۱).

۲. روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر برحسب روش گردآوری داده‌ها، پژوهشی توصیفی و از نظر نوع هدف، کاربردی توسعه‌ای است. درخصوص موضوع مطرح‌شده، تحقیقات کمی در دنیا صورت گرفته، لذا دارای عمق کافی نیست و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیاز به استفاده از روش‌های کیفی است. پژوهشگر، با ابزار و روش کتابخانه‌ای جهت تهیه ادبیات موضوع و همچنین از

روش داده‌بنیاد و خبرگی، جمع‌بندی مباحث، نقطه‌نظرات و خردجمعی خبرگان به تعداد ۱۵ نفر شامل پنج نفر با سوابق مدیریتی راهبردی عالی در سازمان‌های لشکری و کشوری، شش نفر هیئت علمی و چهار نفر با مدرک تحصیلی دکتری پرداخت. با توجه به هدف اصلی تحقیق، جهت پی بردن به جنبه‌های نامحسوس موضوع، از تکنیک تحلیل محتوا^۱ و روش خبرگی برای اعتبارسنجی نتایج به‌دست‌آمده از روش داده‌بنیاد و ارائه مدل استفاده شد (شکل ۲).

در این تحقیق، نمونه‌گیری با کمک روش گلوله برفی^۲ (نمونه‌گیری هدف‌دار) صورت گرفت و تعداد نمونه تا جایی که به اشباع در نظرات اعضای نمونه ختم شود ادامه یافت. داده‌های مورد استفاده در تحلیل محتوا، شامل انواع گوناگونی از داده‌های کیفی نظیر گفتگو، مشاهده، مصاحبه، مقالات و کتب علمی، گزارش‌های عمومی، یادداشت‌های روزانه پاسخ‌دهندگان و تعاملات و تفکر خود پژوهشگر است. روش جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق، مطالعه مقالات، کتب دست اول و گزارش‌های در دسترس از طریق سایت‌های الکترونیکی معتبر و همچنین مصاحبه و گفتگوی مستقیم و بلاواسطه با خبرگان به‌دلیل ماهیت چندوجهی و تلفیقی موضوع است.

به این معنا که فقر اسناد قابل دسترس درخصوص اینکه توأمان سه سازه اصلی «نوآوری اجتماعی»، «استحکام ساخت درونی قدرت نظام» و «تاب‌آوری اجتماعی» را مورد مذاقه قرار داده باشد، پژوهشگر را ملزم به انجام مصاحبه با خبرگان و صاحب‌نظران کرد. برای این منظور، مصاحبه و گفتگوهای اولیه پس از معرفی و ارائه اطلاعات اولیه پژوهشگر، به‌صورت کامل باز و ساختاریافته انجام گرفت و به مرور با توجه به پاسخ‌های دریافتی و کدگذاری اولیه و پیدا کردن سرخ‌های بیشتر برای سؤال‌های بعدی، شکل سؤال‌ها تا حدی تغییر کرد. در ادامه برخی از گزاره‌های حاصل از پیاده‌سازی مصاحبه با خبرگان و صاحب‌نظران اشاره می‌شود:

۱. رویکرد درگیر کردن مردم در جریان کار، با هدف بهره‌برداری از فرصت‌ها، از

رویکرد رقابت با آنها، به‌مراتب بهتر است؛

۲. بسیاری از راه‌حل‌ها، اقدامات و فعالیت‌ها، برای حل مسائل و مشکلات و بهبود وضعیت و شرایط، ریشه در ایده‌های افراد جامعه دارد؛

۳. وقتی نوآوری اجتماعی تعریف می‌شود، به این معناست که امکان دسترسی به منبع عظیم دانشی در یافتن راه‌حل‌های نوآورانه برای دستیابی به اقتدار و انسجام ملی میسر می‌شود. در مقابل با درگیر کردن مردم و مشارکت آنها در زنجیره حل مسائل جامعه، این مهم باعث افزایش حس تعلق آنها به نظام می‌شود؛

۴. مردم اطمینان می‌یابند که حاکمیت برای نظرات و ذائقه آنها ارزش زیادی قائل است؛ زیرا می‌بینند که اثر ایده و نظرات آنها در کارکردها نمایان بوده و آنچه برون‌داد سیاست‌ها و برنامه‌هاست با ذائقه و نیاز آنها همسوست؛

۵. انسان به حکم اجتماعی بودن، در جهت آسایش و تأمین آرامش و امنیت خود، به دیگران نیازمند است و همین نیازها، او را در جهت تعاون و مشارکت با دیگران ترغیب، تشویق و گاه مجبور می‌کند؛

۶. استفاده از ابزارهای مختلف مانند «جمع‌سپاری»، می‌تواند مشارکت و تعامل حاکمیت با جامعه را برای یافتن راه‌های رسیدن به استحکام، تاب‌آوری، توانمندسازی، استفاده از ظرفیت‌های معطل، آزمون سناریوها و راه‌حل‌های جدید و نظایر آن مؤثر و مفید باشد؛

۷. بهره‌مندی از ایده‌های نو، در واقع انتخاب رویکرد تفکر باز است. در این صورت می‌توان بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی را با دریافت ایده‌های نو حل کرد؛

۸. از طریق تأمین مشارکت مردم در امور مربوط به خود، قوه ابتکار و ابداع مردم تقویت شده و به‌نحو شایسته مورد استفاده قرار خواهد گرفت. لذا مردم به شکل واقعی و ملموس با امور اجرایی برخورد کرده و از این‌رو شکاف آنان از حاکمیت و نیز تعارض منافعشان رو به کاهش خواهد گذاشت؛

۹. برون‌داد حاکمیت، که از طریق تولید ایده‌ها و راه‌حل‌های زیاد و تکامل آنها و درنهایت اجماع جمع روی راه‌حل نهایی حاصل می‌شود، پایدارتر، منصفانه‌تر و کارآمدتر است؛

۱۰. در صورتی که، امکان حضور اجتماع و جامعه هدف در فرایندهای نظام حاکمیت به‌صورت مناسب، سامان یافته و هدفمند دیده شود، این امکان فراهم خواهد شد تا مردم از

طریق مشارکت در تصمیمات، دانش، تجربه، فراست و بصیرت خود را برای بهبود روش‌ها در جهت بهبود و گسترش روابط کار در جامعه ارائه دهند؛

۱۱. از کارکردهای مورد انتظار، نوآوری اجتماعی آن است که به مردم کمک می‌کند تا فرایند سازگاری و یا تحول سیستم اجتماعی را درک کنند این درک در تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام مؤثر است؛

۱۲. نوآوری اجتماعی، تلاشی برای پاسخ به چالش‌ها و مسائل جامعه است؛ چالش‌های هر جامعه‌ای متأثر از ارزش‌ها و مبانی آن جامعه است. به‌عنوان نمونه حفظ و تقویت فرهنگ «جهادی» همواره از مطالبات نظام حاکمیت ماست؛

۱۳. در مقوله نوآوری اجتماعی، یکی از آن چیزهایی که ما را از دیگر جوامع متمایز می‌کند، در کارکردهای مورد انتظار از نوآوری اجتماعی است؛ زیرا اساساً، مسائل و چالش‌های جوامع از یکدیگر متمایز است؛

۱۴. این یک واقعیت انکارناپذیر است که محیط جوامع بسیار سیال، پیچیده، متلاطم با تغییرات سریع و پرشتاب شده است؛

۱۵. رویکرد منفعلانه در برخورد با مسائل جامعه، به معنای انباشت مسائل حل نشده و نهایتاً تضعیف استحکام خواهد شد؛

۱۶. نوآوری اجتماعی، به دنبال بانک و صندوقچه ارزشمندی از راه‌حل‌ها برای پاسخ به نیازهایی که ممکن است غافلگیرکننده باشد؛

۱۷. سیستم اجتماعی تاب‌آور، در محیط سراسر از شوک‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، ارزشی و نظایر آن، مقاوم بوده و درعین حال می‌تواند در صورت متأثر شدن، خود را بازیابد؛

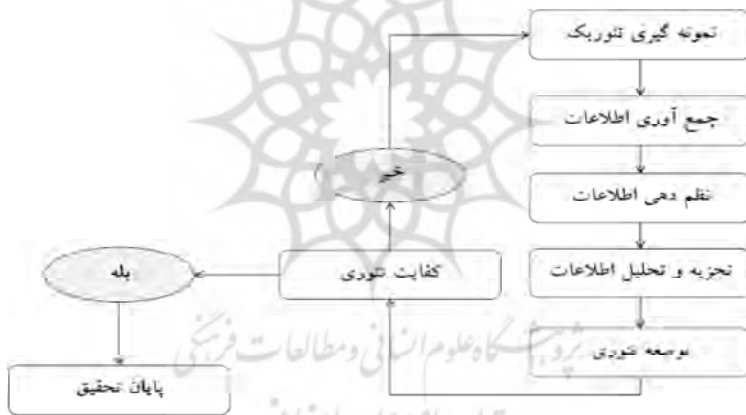
۱۸. زمانی تاب‌آوری اجتماعی محقق می‌شود که امکان تصور، تعریف، ترسیم آینده مطلوب توسط مردم محقق شود؛

۱۹. این یک واقعیت اساسی است که برای کشتی نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، دریا، همواره دریای متلاطم بوده است. عبور سلامت از این دریا، به مشارکت خلاقانه، نوآورانه، متعهدانه و مسئولانه مردم نیازمند است؛

۲۰. همراستایی نوآوری اجتماعی و سیستم اجتماعی امری ضروری است. به این معنا که نوآوری اجتماعی باید به دنبال حل مسئله سیستم اجتماعی باشد و ازسویی سیستم اجتماعی نیز باید بستر و حمایت از استقرار و نهادینه شدن نوآوری اجتماعی را در جامعه فراهم سازد.

هرچند در همه مراحل، این مهم مورد توجه بود که سؤال‌های مرتبط با موضوع و در چارچوب پی بردن به سؤال‌های اصلی تحقیق باشد؛ باین حال، محقق پس از پایان توضیحات فرد مشارکت‌کننده محورهای اصلی مطالب وی را بیان کرده تا از صحت برداشت، اطمینان حاصل کند.

شکل ۲. مراحل و فعالیت‌های انجام پژوهش حاضر

در ادامه جمع‌بندی و نتایج حاصل از کل مطالعه ادبیات و مصاحبه‌ها و مدل اولیه احصایی، برای تعداد هشت نفر از خبرگان که همگی دارای رتبه علمی دانشیاری و نیز سوابق مدیریتی راهبردی عالی در سازمان‌های لشکری و کشوری بودند ارسال و پس از استماع نکات، نظرات اصلاحی و پیشنهادی، نسبت به اصلاح نهایی الگو اقدام شد.

۳. یافته‌های تحقیق

داده‌های جمع‌آوری از مطالعه ادبیات و نیز مصاحبه‌ها که به متن تبدیل شده بودند، در

چندین مرحله مورد مطالعه قرار گرفت و با روش داده‌بنیاد، کدهای اولیه ایجاد شدند. با توجه به زیاد بودن کدهای اولیه، با هدف خلاصه‌سازی آنها، کدهای اولیه به زیرمقوله‌ها تبدیل شدند. اساس و پایه این اقدام، قرابت مفهوم و معنای کدهای اولیه به یکدیگر بوده است. متعاقب این عمل، از تبدیل چند مفهوم به یکدیگر، مقوله‌ها شکل گرفت. در جدول ۳ نمونه‌ای از چگونگی تبدیل کدهای اولیه، مفاهیم و مقولات ارائه شده است.

جدول ۳. نمونه‌ای از کدهای اولیه، مفاهیم و مقولات

مقوله	زیر مقوله‌ها	کدهای اولیه (مفاهیم)
میانی ارزشی	متأثر بودن نیازها از جهانبینی	تفاوت ماهوی نیاز مادی و معنوی ازمنظر اسلام و غرب؛ طرز تلقی از انسان؛ مبانی فلسفی مکتب؛ تفاوت نرم‌ها و ارزش‌ها؛ تفاوت گزینش و انتخاب؛ متفاوت بودن محصول نوآوری اجتماعی در بسیاری جهات ازمنظر اسلام و غرب به‌رغم ادبیات مشابه مانند توانمندسازی و تاب‌آوری اجتماعی.
	پس‌زمینه فرهنگی و ارزشی	عدم توافق قطعی و مشترک در مورد «نوآوری اجتماعی» به‌واسطه نرم‌ها؛ تنوع تعاریف و تفاسیر با توجه به تفاوت‌های زبانی و شرایط و مقتضیات مختلف اجتماعی، اقتصادی، سنت‌های فرهنگی و نظایر آن؛ ...
فشار تحولات	درگیری مستقیم با محیط	همزاد و همیشگی بودن زندگی اجتماعی به‌عنوان یک سیستم با محیط متلاطم؛ تغییرات سریع و مستمر محیط؛ ضرورت رصد و پایش مستمر محیط؛ ...
	توانمندی کنترل منطقی محیط	شناخت فرصت‌ها؛ فرصت‌آفرینی؛ دستیابی به فرصت‌ها؛ شناخت تهدیدها؛ غافلگیر نشدن؛ تصمیم‌گیری و اقدام مناسب و بهنگام برای حداکثر انتفاع؛ ...
توسعه	تسلیم نشدن	چالش انگیزه حرکت؛ حرکت به‌سمت جلو و ابتکارهای روزافزون و نوبه نو در شرایط سخت؛ و ...
	ارزیابی ایده خدمت	آزمون سناریوها و راه‌حل‌های جدید؛ کنار گذاشتن راه‌حل‌های ناموفق؛ تقویت تجربیات موفق ... انتخاب ایده مناسب؛ تبدیل به محصول؛ ارزیابی عملکرد ایده منتخب؛ پیاده‌سازی در مقیاس محدود؛ اخذ بازخورد عملکرد؛ ...

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

از تبدیل چند «مقوله» به یکدیگر، «ابعاد» شکل گرفت. در جدول ۴ چگونگی تبدیل مقولات به ابعاد ارائه شده است.

جدول ۴. شکل دهی ابعاد از مقولات

ابعاد	مقولات
چیستی الگو	مبانی ارزشی؛ رویکردهای طراحی؛ پیش فرض‌ها؛ مداخله گره‌های مؤثر؛ تأکید بر مقتضیات و ظرفیت‌های بومی؛ بسترها و زمینه‌های منتخب مؤثر؛ کارکرد مورد انتظار
چرایی الگو	مطالبات درونی؛ فشار تحولات بیرونی
چگونگی الگو	ارزیابی؛ توسعه؛ پیاده‌سازی؛ نظام‌سازی؛ نهادینه‌سازی

مأخذ: همان.

یافته اول: چیستی الگوی مفهومی

چیستی الگو، دلالت بر ماهیت آن دارد. همان‌گونه که در جدول ۴ نیز دیده می‌شود، مقوله‌هایی مانند «مبانی ارزشی»، «رویکردهای طراحی» و موارد مشابه از جنس چیستی الگو است. شرح کامل تر ارتباطات زیرمقوله‌ها به مقوله‌ها و ابعاد در جدول ۵ آورده شده است.

- **مبانی ارزشی:** تحت تأثیر بودن جهان‌بینی نظریه‌های علمی، سبب تفاوت در نوع شناخت و کاربرد می‌شود. از دیدگاه مدیریت و برنامه‌ریزی، ارزش‌ها فراتر از اصول اخلاقی هستند. ارزش‌ها یعنی آنچه واقعاً برای ما اهمیت دارند و تحت هیچ شرایط بیرونی تغییر نمی‌کنند؛
- **رویکردهای منتخب:** رویکردها به ما می‌گویند که چگونه با مسئله باید برخورد شود؛
- **مفروضات اساسی:** مقبولیت کلیات مفاهیم و سازه‌های اساسی الگو و بهره‌گیری از تجارب ارزنده جهانی و سازگار با مبانی ارزشی اسلام در مرحله اکتشاف، انتخاب و طراحی الگوست؛
- **مداخله گره‌های مؤثر:** اشاره به عوامل محیطی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، علم و فناوری، فرهنگی و نظایر آن دارد که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در تسهیل یا کند و پیچیدگی تحقق هدف الگو مؤثر است؛

- **تأکید بر مقتضیات و ظرفیت‌های بومی:** یکی از ارکان پویایی خط‌مشی‌های الگو، بومی‌گرایی است. بومی‌گرایی از اصالت و کارایی الگو پشتیبانی می‌کند. به گونه‌ای که درک شرایط و اقتضای بومی، مانع از تقلید سطحی نگرانه از مدل‌های غربی می‌شود؛
- **بسترها و زمینه‌های منتخب مؤثر:** در شناخت زمینه‌های مؤثر هر پدیده راهبردی، بررسی و کنکاش در حداقل سه لایه بینشی یا همان مبانی نظری، نظام منشی یا نظام مطلوبیت مبتنی بر مبانی نظری و کنشی یا همان کارکردی اجتناب‌ناپذیر است.

• کارکردهای مورد انتظار: دستاوردی است که در نتیجه ارتباط اجزا و عناصر الگو و نیز عملکرد آنها حادث می‌شود.

جدول ۵. چستی الگوی مفهومی

بعد	مقوله‌ها	زیر مقوله‌ها
	مبانی ارزشی	متأثر بودن نیازها از جهان‌بینی؛ پس‌زمینه فرهنگی و ارزشی در پذیرش یا رد محصول نوآوری؛ تأثیرگذاری عقاید، ارزش‌های اجتماعی، نیازهای مادی و معنوی، مبانی فلسفی مکتب، طرز تلقی از انسان و نظایر آن بر اجزاء الگو؛ تفکیک مرحله «شناخت» و «انتخاب» از همدیگر؛ گزینش و انتخاب نتایج اکتشاف براساس نرم‌ها و ارزش‌های هنجاری.
چستی	رویکردهای منتخب	۱. استفاده همزمان از دو رویکرد «کل به جزء» و «جزء به کل»؛ ۲. حل مسئله با ترکیب دو رویکرد بالا به پایین و پایین به بالا؛ ۳. اکتشافی: براساس مجموعه‌ای از معیارها و ارزش‌ها، در کنار تحلیل گذشته‌نگر و آینده‌نگر؛ ۴. هنجاری / تجویزی: ترسیم الگوی مطلوب و تعیین اقداماتی است که «باید» برای تحقق آن صورت گیرد؛ ۵. تصویرپرداز: تصویر کردن الگو بر پایه تخیلات و آرمان‌ها؛ ۶. سیستمی: با هدف مطالعه، توصیف، تحلیل و پیشگویی رفتار سیستم و عملیات و روابط بین اجزاء آن؛ لذا چیدمان لایه‌های مدل در رویکرد سیستمی شامل «ورودی»، «فرایند»، «خروجی» و «پیامد» است.
	پیش‌فرض‌ها	مقبولیت کلیات نوآوری اجتماعی در مرحله شناخت شامل نقش آن در تحقق تاب‌آوری اجتماعی، استحکام، بهره‌گیری از تجارب ارزنده جهانی سازگار با مبانی ارزشی اسلامی و ایرانی در مرحله انتخاب و کاربرد.
	مداخله‌گرهای مؤثر	شرایط محیطی، جغرافیایی، تاریخی، هویتی، نهادی، قانونی، سیاسی، ذی‌نفعان مانند مشارکت عمومی؛ انسجام و وحدت؛ سرمایه انسانی و اجتماعی؛ علم و فناوری؛ تعهد و مسئولیت اجتماعی؛ آینده‌نگری و دوراندیشی و نظایر آن.
	تأکید بر مقتضیات و ظرفیت‌های بومی	استعداد بومی کشور، درون‌زایی، خودجوشی، ظرفیت داخلی، استحکام ساخت درونی و ظرفیت‌های بومی نظام، اقتدار درونی، شناسایی فعالیت‌ها و زنجیره‌های اقتصادی مزیت‌دار کشور و نظایر آن.
	بسترها و زمینه‌های منتخب مؤثر	۱. لایه بینشی: مراجعه به منابع اسلامی شامل قرآن، نهج‌البلغه و اندیشه‌های امام راحل (رحمة‌الله علیه) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به‌عنوان خاستگاه الگو؛ ۲. لایه منشی: ترجمان مبانی نظری، امری در لایه منشی اتفاق می‌افتد. اصول راهبردی و کاربردی و نیز نظام مطلوبیت اسلامی در فضای فرهنگ ایرانی شکل می‌گیرد؛

مقوله‌ها	مقوله‌ها	بعد
۳. لایه کنشی: عملکرد الگو در قالب اشکال مختلف عینی و کاربردی ظاهر می‌شود.		
استحکام ساخت درونی قدرت نظام از طریق تحقق تاب‌آوری اجتماعی.	کارکرد مورد انتظار	

مأخذ: همان.

یافته دوم: چرایی الگوی مفهومی

«نظام» به معنای یک سیستم، با درک این واقعیت مهم مبنی بر همزاد و همیشگی بودن تحولات و تغییرات محیط خارجی و داخلی، به‌طور دائم باید آن را پایش کرده و با تصمیم‌گیری و اقدام مناسب و بهنگام، حداکثر انتفاع لازم را تحصیل کرد. زندگی و درگیر شدن یک سیستم با محیط متلاطم، واقعیتی است انکارناپذیر. لذا برای زنده ماندن و ادامه حیات، ضرورت دارد تا به ظرفیت‌های خود بیش‌ازپیش توجه کرد. مطمئناً، این مهم منجر به آزمون سناریوها و راه‌حل‌های جدید، کنار گذاشتن راه‌حل‌های ناموفق و تقویت تجربیات موفق خواهد بود. دستاورد و نتیجه مورد انتظار، مقوله‌ای است که درخصوص آن تئوری ارائه می‌شود. همان‌گونه که قبلاً اشاره شد، هدف نهایی نوآوری اجتماعی ظرفیت‌سازی و توانمندسازی جامعه برای پاسخ به نیازهاست. ابعاد متنوع و متعددی برای استحکام ساخت درونی قدرت نظام ملی ارائه شده است. یکی از ابعاد، استحکام اجتماعی است. استحکام اجتماعی یا همان توانمندسازی اجتماعی، عبارت است از ظرفیت‌سازی و توانمندسازی جامعه و اعضای آن در همه شئون گوناگون زندگی اجتماعی. توانمندسازی اجتماعی عبارت است از فرایند دستیابی به فرصت‌ها و منابع به‌منظور داشتن انتخاب و توانمندی کنترل حساب‌شده و منطقی محیط. نوآوری اجتماعی براساس شخصیت و ساختار سیستم‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و درعین حال سیستم‌های اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. الگوی مفهومی این پژوهش به تحقق استحکام درونی قدرت نظام در قواره‌های حکمرانی خوب؛ ظرفیت‌سازی متوازن؛ توانمندسازی اجتماعی؛ کارآفرینی اجتماعی؛ عدالت اجتماعی؛ ارزش‌آفرینی اجتماعی؛ رضایتمندی، اعتماد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی؛ بهره‌وری؛ رفاه اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی کمک می‌کند.

یافته سوم: چگونگی الگوی مفهومی

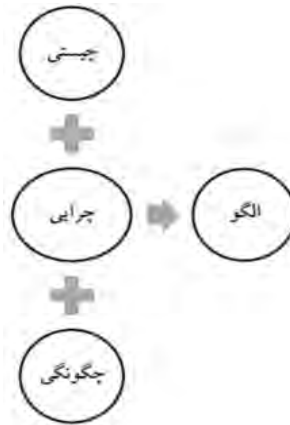
برای آنکه نوآوری اجتماعی بتواند نقش اصلی خود را در سیستم اجتماعی به صورت تاب‌آوری اجتماعی، ظرفیت‌سازی اجتماعی، توانمندسازی اجتماعی، استحکام اجتماعی و نظایر آن ایفا کند، لازم است چرخه ایده تا محصول کامل شود. بر این اساس نوآوری اجتماعی با تشخیص یک مسئله که در اینجا همان استحکام ساخت درونی قدرت نظام است آغاز می‌شود؛ پس از تشخیص، طرح‌ها و ایده‌هایی که ممکن است شامل طیف گسترده‌ای از منابع و تجارب باشد بررسی و توسعه می‌یابند؛ در ادامه، نمونه‌های اولیه برای آزمایش ایده‌های جدید توسعه می‌یابند. آزمون ایده‌ها برای یافتن بهترین راه‌حل ادامه می‌یابد؛ اطمینان از طول عمر نوآوری لازم است مورد توجه قرار گیرد. انتشار و اجرا در مقیاس وسیع، مرحله دیگری است که باید انجام شود. بنابراین مهم‌ترین گام‌هایی که در این چرخه طی می‌شود عبارت‌اند از:

۱. ارزیابی: شامل سنجش فعال محیط داخلی و خارجی،
۲. توسعه: شامل تولید و ارزیابی ایده‌ها و آماده‌سازی آنها برای آزمون و پیاده‌سازی،
۳. پیاده‌سازی: شامل درگیر کردن اجرای برنامه و ارزیابی،
۴. نظام‌سازی: شامل مستندسازی برنامه‌های منطقی، اجزای کلیدی، فرایندهای کلیدی و عملکردهای کلیدی و شاخص‌های ریسک،
۵. نهادینه‌سازی: شامل جریان اصلی و اجرا در مقیاس وسیع برنامه‌های پیاده‌سازی در تمام حوزه‌ها و مکان‌های امکان‌پذیر.

یافته چهارم: الگوی مفهومی نهایی

از آنجاکه در طراحی الگو، بایستی نخست عناصر اصلی تعیین و سپس رابطه بین آنها و منطق ارتباط بین عناصر تبیین و تشریح شود، لذا با نظر هشت نفر از خبرگان با مشخصات اشاره شده در روش‌شناسی تحقیق، از تلفیق ابعاد سه‌گانه «چیستی»، «چرایی» و «چگونگی»، الگوی تحقیق حاصل شد. شکل ۳ نما و چارچوب کلی و شکل ۴ نمای جزئی‌تر مدل را نشان می‌دهد.

شکل ۳. چارچوب کلی الگوی مفهومی

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

شکل ۴. الگوی مفهومی نهایی نوآوری اجتماعی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت

مأخذ: همان.

۴. جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

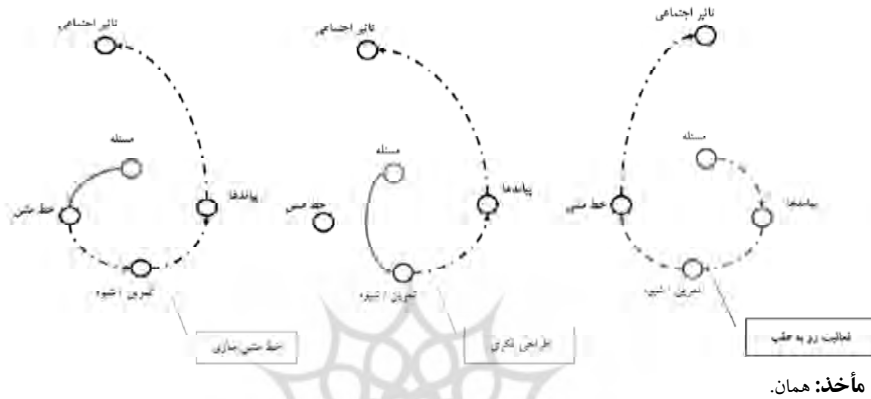
هدف این مطالعه، بررسی چگونگی تحقق استحکام درونی از طریق نوآوری اجتماعی بود. جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق، با مطالعه و مرور اجمالی ادبیات درخصوص نوآوری اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی صورت گرفت. همچنین فقر اسناد قابل دسترس درخصوص اینکه توأمان به سه سازه اصلی «نوآوری اجتماعی»، «استحکام ساخت درونی قدرت نظام» و

«تاب‌آوری اجتماعی» پرداخته شده باشد، نویسندگان این مقاله را ملزم به انجام مصاحبه با خبرگان و صاحب‌نظران موضوع به‌صورت گلوله برفی کرد. جمع‌بندی و نتایج حاصل از کل مطالعه ادبیات و مصاحبه‌ها و مدل اولیه احصایی، برای خبرگان ارسال و پس از استماع نکات، نظرات اصلاحی و پیشنهادی، نسبت به اصلاح نهایی الگو اقدام شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد نوآوری اجتماعی می‌تواند با ایجاد ظرفیت و توانمندسازی اجتماعی تاب‌آوری اجتماعی را ارتقاء داده و از این طریق باعث شکل‌دهی به انسجام جامعه به‌عنوان سیستم اجتماعی می‌شود. استحکام ساخت درونی قدرت نظام، از مسائل اساسی هر نظامی است، لذا تفکر حل مسئله به‌گونه‌ای که مشارکت اجتماعی فراگیر برای مشارکت در نوآوری اجتماعی محقق شود، از جمله مناسب‌ترین رویکردی است که برای تحقق آن باید توجه اساسی کنند. به‌عبارت‌دیگر، یکی از شیوه‌های مناسب، تغییر رویکرد ارکان حاکمیت و تصمیم‌گیران جامعه در حل مسئله از پایین به بالاست؛ زیرا این مهم به تشویق و ترغیب اجتماع به‌عنوان ولی‌نعمتان جامعه برای مشارکت و همکاری متعهدانه در یافتن راه‌حل‌های پاسخگو برای ارتقاء تاب‌آوری اجتماعی منجر می‌شود. در الگوی پاسخگو، افزون بر توجه به اسناد بالادستی، پیش‌فرض‌های اساسی همچون نگاه سیستمی؛ توجه همزمان به مبانی نظری اسلام و واقعیت جامعه ایرانی و تأثیر آن در طراحی آن؛ پابندی به آموزه‌های اسلامی در مقام اندیشه و عمل مثل توحید، معاد و عدم انفکاک دنیا و آخرت، مسئولیت‌پذیری، مشارکت و تعاون، نوع‌دوستی و نظایر آن؛ جامع‌نگری؛ تحول‌گرا؛ حساس نسبت به ارزش‌ها؛ اقتدارآفرین؛ مبتنی بر ظرفیت‌های درونی و نظایر آن مورد عنایت ویژه قرار می‌گیرد تا از این طریق مطالبه اساسی مبنی بر تحقق اقتدار ملی محقق شود.

تاب‌آوری اجتماعی، ظرفیت تبدیل و تحول، تطبیق و سازگاری و توان مقابله با تنش و بحران‌های ریز و درشتی است که همزاد زندگی اجتماعی است. تاب‌آوری اجتماعی از ظرفیت و توانایی خاصی در افراد و گروه‌ها، خانواده و جوامع صحبت می‌کند که عمدتاً یادگیری و سازگاری در تغییرات تحمیل شده و همچنین قدرت تطبیق با شرایط و مقتضیات را دربر خواهد داشت. این به ساده‌ترین معنا بر خورداری از آغازی همیشگی است. توسعه سازگاری، قدرت مبتنی بر انعطاف، سرمایه و سازندگی اجتماعی را تقویت

می‌کند و همزمان موجب و دستاورد تاب‌آوری است. زمانی که جامعه حسب تحولات محیطی با نیازهای تازه، خطرات یا تهدیدات مواجه می‌شود، متأثر از آن خواهد شد.

شکل ۵. تغییر رویکرد در حل مسئله از پایین به بالا

مطالعات تاب‌آوری مأموریت اصلی خود را برگشت‌پذیری در سریع‌ترین زمان ممکن و با حداقل آشفتگی و حفظ شایستگی می‌داند. توسعه تاب‌آوری باعث می‌شود که امداد و حمایت‌های اجتماعی بهنگام و هماهنگ، فراگیر و جامع در حد بهینه اعمال شود. شناخته‌شده‌ترین عاملی که با تاب‌آوری اجتماعی رابطه معکوس دارد آسیب‌پذیری اجتماعی است، از این رو در هر سامانه اجتماعی برای مواجه شدن با تغییرات و تهدیدات بایستی تمهیداتی لحاظ شود که بتواند به‌نحو بهینه مواجهه و مقابله کند. این پژوهش با محدودیت‌هایی روبه‌رو بود که مهم‌ترین آن فقر پیشینه مطالعات انجام‌شده در کشور است. این مطالعه زمینه‌ای مستعد برای پژوهش‌های تکمیلی را فراهم کرده است که با روشن شدن گوشه‌ای از ظرایف پنهان آن، به ارتقاء دانش نوآوری اجتماعی در کشور یاری خواهد رساند. بر این اساس پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شوند:

۱. ماهیت نوآوری اجتماعی از جنس نرم، وابسته به محیط و متأثر از ارزش‌ها و هنجارهای جامعه هدف است؛ از آنجاکه ارزش‌ها و هنجارها به‌ویژه اجتماعی جمهوری

اسلامی ایران دارای تفاوت بنیادی با سایرین و مشخصاً غرب به‌عنوان خاستگاه ادبیات نوآوری اجتماعی است، لذا با هدف جهت‌دهی مناسب به مطالعات، پژوهش‌ها، تصمیمات و اقدامات و نظایر آن در حوزه نوآوری اجتماعی، مبانی ارزشی و فرهنگ اجتماعی به‌عنوان یک راهبرد ثابت و پایدار همواره مورد اهتمام جدی قرار گیرد.

۲. آنچه به‌عنوان عامل کلیدی در جوامع امروزی انکارناپذیر است، ضرورت تعهد همه افراد آن برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام است. نوآوری اجتماعی یکی از راه‌حل‌های تحقق این مهم است. بنابراین اصل مردمی بودن نوآوری اجتماعی در مطالعات، پژوهش‌ها، تصمیمات و اقدامات و نظایر آن، مورد اهتمام جدی قرار گیرد.

۳. استحکام ساخت درونی قدرت نظام، تاب‌آوری اجتماعی و نوآوری اجتماعی، به‌عنوان پدیده‌ای راهبردی نیازمند توجه و عنایت راهبردی است. بنابراین متناسب با سطوح حاکمیتی، سازمانی و ... پیشنهاد می‌شود این مهم در تنظیم خط‌مشی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها لحاظ شود.

۴. استخراج الگوی راهبردی و عملیاتی از نتایج این مقاله که از منظر مفهومی مورد مطالعه قرار گرفته است، پیشنهاد بعدی این تحقیق است.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.
۲. نهج البلاغه، ترجمه عبدالحمید معادیخواه، تهران، انتشارات ذره.
۳. آقامحمدی، علی و ابوالفضل غیاثوند (۱۳۹۳). «تاب‌آوری؛ رویکرد مدیریت مخاطرات»، چاپ اول، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
۴. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، قابل دسترسی به آدرس: www.khamenei.ir.
۵. ساری، حسین، رضا علیدادی و محسن مرادیان (۱۳۹۴). «نقش نخبه‌پروری در استحکام ساخت درونی قدرت ملی نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه امنیت ملی، سال چهارم، ش ۱۶.
۶. شمس دولت‌آبادی، سیدمحمودرضا و محمدتقی نادری (۱۳۹۴). «نقش اتحاد در استحکام بخشی قدرت درونی نظام با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)»، فصلنامه امنیت ملی، سال پنجم، ش ۱۷.
۷. طالبیان، احمدرضا و مهران فرجامی (۱۳۹۴). «نقش بعد سازمانی سبک زندگی نیروهای مسلح بر استحکام ساخت درونی قدرت نظام جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات دفاعی استراتژیک، سال سیزدهم، ش ۶۲.
۸. فتحی‌واجارگاه، کورش (۱۳۸۱). تربیت شهروندی، تهران، نشر نی.
۹. قلی‌پور، آرین و اشرف رحیمیان (۱۳۸۸). «رابطه عوامل اقتصادی، فرهنگی و آموزشی با توانمندسازی زنان سرپرست خانوار»، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ۱۱، ش ۴۰.
۱۰. کشتکار هرانکی، مهران (۱۳۹۵). «طراحی الگوی راهبردی نوآوری اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران»، تهران، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۱. مبینی دهکردی، علی و مهران کشتکار هرانکی (۱۳۹۴). «نوآوری اجتماعی: کنکاشی بر مفهوم‌سازی مبتنی بر تحلیل محتوای تعاریف»، فصلنامه مدیریت نوآوری، سال چهارم، ش ۲.
۱۲. یوسف‌زاده، حسن (۱۳۹۰). اسلام، نظم و انضباط اجتماعی، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
13. Anderson, Tara, Andrew Curtis and Claudia Wittig (2014). "Definition and Theory in Social Innovation", *Master of Arts in Social Innovation*, Danube University, Krems.
14. Butkeviciene, Egle (2009). "Social Innovation in Rural Communications: Methodological Framework and Empirical Evidence", ISSN 1392-0758 Social Sciences/ Socialiniai Mokslai, 2009, No.1 (63).

15. Conny, Reuter, Adeline Otto and Elsa Laino (2012). Facing New Challenges: Promoting Active Inclusion Through Social Innovation, Available on: www.eucis-III.eu.
16. Grice, Julie Caulier, Anna Davies, Robert Patrik and Will Norman (2012). "Defining Social Innovation", The Young Foundation.
17. Hahn, Johannes and Laszlo Andor (2013). Guide to Social Innovation, European Commission.
18. Howaldt, Jurgen (2012). Social Innovation and Workplace Innovation in Germany, Second International Wellbeing at Work Conference, Manchester.
19. Hubert, Agnès (2010). "Empowering People, Driving Change: Social Innovation in the European Union", Available on <http://ec.europa.eu>.
20. Murray, R., J. Caulier-Grice and G. Mulgan (2010). The Open Book of Social Innovation London: The Young Foundation & NESTA.
21. Nikula, Jouko, Inna Kopoteva, Miira Niska, Egle Butkeviciene and Leo Granberg (2011). "Social Innovations and Social Partnerships in Finland, Russia and Lithuania", Finnish Centre for Russian and Eastern European Studies, University of Helsinki.
22. OECD (2010). Social Entrepreneurship and Social Innovation, SMEs, Entrepreneurship and Innovation.
23. Osburg, Thomas and Rene Schmidpeter (2013). Social Innovation: Que Vadis? CSR, Sustainability, Ethics & Governance.
24. Phillis, James A. J. R., Kriss Deiglmeier and Dale T. Miller (2008). Rediscovering Social Innovation, in "Stanford Social Innovation Review", Fall 2008, 6, 4, Stanford.
25. Poll, Eduardo and Simon Ville (2009). "Social Innovation: Buzz word or Enduring Term?", School of Economics, University of Wollongong, Northfields Avenue, New South Wales 2522, Australia, *The Journal of Socio-Economics* 38.
26. Rüede, Dominick and Kathrin Lurtz (2012). Maps the Various Meanings of Social Innovation: Towards a Differentiated Understanding of an Emerging Concept, EBS Business School, Research Paper Series.
27. Social Innovation Exchange (SIX). <https://www.socialinnovationexchange.org>.
28. The Young Foundation (2012). Social Innovation Overview - Part I: Defining Social Innovation, A Deliverable of the Project: -The Theoretical, Empirical and Policy Foundations for Building Social Innovation in Europe (TEPSIE), European Commission-7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research, Report: Defining Social Innovation (PDF).
29. Westley, Frances and Nino Antadze (2010). "Making a Difference: Strategies for Scaling Social Innovation for Greater Impact", *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, Vol. 15 (2).